

Катарина ТОДОРОВИЋ*

КОМУНИКАЦИЈА И МЕДИЈИ У ФУНКЦИЈИ ВАСПИТНИХ УТИЦАЈА

Комуникација је веома сложена и у много чему деликатна активност у савременом наставном процесу. Од ње зависе сазнајни процеси, јер се на комуникацији заснивају процеси слања и преношења информација од пошиљаоца према примаоцу, односно од поучаватеља према ономе ко учи. Међутим, било би погрешно схватање да је наставник у савременој школи пуки преносилац информација ученицима, већ он има много других функција/улога. Наставник у савременој школи мора бити и аниматор и координатор и сарадник, али и планер и програмер васпитно – образовног процеса. Према Педагошком лексикону (1996), комуникација у васпитању подразумева „саопштавање, примање, преношење, размјену порука, и уопште успостављање односа, начин опхођења и споразумевања између учесника у васпитнообразовном процесу (ученика и наставника, васпитача и васпитаника, као и између самих васпитаника)”, а може се остваривати као усмена, писмена и преко одређених техничких средстава. Настава је процес узајамног дјеловања свих фактора који на директан или индиректан начин учествују у њој, тако да наставник није једини извор знања ученику. Ученике формирају њихови вршњаци, друштвена средина, породица, сопствена активност у процесу васпитања и образовања, али се и наставник мијења у комуникацији са ученицима, што би нас вратило на тврдњу да је настава интеракцијски однос наставника и ученика. Васпитно – образовни процес је од самих почетака био базиран на комуникацији, с тим што су се кроз различите епохе друштвено-историјског развоја, начини и карактеристике комуникације мијењали и прилагођавали потребама како ученика тако и наставника.

* Универзитет Црне Горе

Од времена када филозофи почеше да се баве питањима човјека и његове друштвене стварности, умјесто проблематизовања природе и космоса, отпочело је теоријско интересовање за људску комуникацију. Велики број научника бавио се проблемима савремене комуникологије, још од времена античке епохе до данашњих дана. Као и за све друге усавршене мисли и практичне помаке, коријене тражимо и налазимо у прошлости и тиме у ствари надграђујемо постојећа знања. Историјски преглед практиковања, разумијевања и истраживања комуникације у васпитно – образовном процесу неизоставно почиње античком Грчком, преко периода средњег вијека и периода хуманизма и ренесансе до савременог доба и најновијих „трендова“ када су у питању комуникација и медији у васпитно – образовном процесу.

ФУНКЦИОНАЛНИ ПРИКАЗ НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ИСТОРИЈСКИХ ИДЕЈА О ЗНАЧАЈУ КОМУНИКАЦИЈЕ

Теорија и пракса говорништва почела је свој интензивни развој у античкој Грчкој. Развој институције демократске јавности, у којој је слободни грађанин полиса имао обавезу да учествује у животу заједнице кроз доношење политичких одлука, представља почетак праксе, а затим и теорије говорништва. Значај говорништва пропагира се кроз важне установе у старој Грчкој и то скупштини, судници и позоришту. Говор је за старе Грке био најзначајнији комуникацијски медиј, који је прожимала поред садржајне, и естетска нота. На основу тих елемената, међу теоретичарима старе Грке формирају се двије струје.

Представници једног покрета су софисти, на чијем челу су Протагора, Горгија, Зенон, Продик, Антифон и др., за које су љепота и вјештина, тј. умјетност говора, представљале срж реторике и за коју сматрају да је „вјештина спорења“. Најзначајнија карактеристика доброг бесједништва је чулна страна језика. Адекватан ритам и звук омогућавају говорнику да се поиграва садржајем говора и да на тај начин изазове пожељна убјеђења и осјећања. Софисти, у педагоји проучавани као путујући народни филозофи и учитељи, били су на становишту да језик и ријечи нису искључиво у функцији преношења научних знања, већ средство за међусобно општење људи и постизање сагласности међу њима. У њиховом учитељском дјеловању вјештина говорења је заузимала најзначајније мјесто, јер су њоме показивали надмоћ појединаца у бесједништву. У средиште тих разматрања су ставили човјека, чиме су унијели нову проблематику у грчку филозофију. Велики утицај су вршили на омладину, која их је подржавала у ставу да грађани треба да буду прије свега инте-

лигентни људи. Ову врлину треба посједовати, јер су по мишљењу софиста сва знања релативна, па самим тим и промјенљива.

Сократ се супротстављао софистичком гледању да не постоје апсолутна знања, тиме што је у људској пракси тражио константе и логички неопходна понављања. Сократ је инсистирао на пажљивом дефинисању ријечи прије него што се почну користити у расправи. Вјеровао је да ће то уклонити могуће неспоразуме, али се испоставило да је веома тешко или немогуће извести дефиницију неког појма, а да се са њом сви саговорници у потпуности сложе. Изградио је и данас прихватљив облик разговора који је по њему и добио назив сократовска метода, „мајеутичка” – бабичка вјештина, разумијевајући значај процеса на путу ка циљу – развоју личности и усавршавању самога себе, али и својих саговорника. У свом раду човјек треба да се ослања на разум, да мисли на истину и морална дјеловања, да разликује добро и лоше, а не да се ослања на своја осјећања и чулну страну језика, како су то пропагирани софисти.

Сократово учење наставља Платон, који се налазио на челу друге струје по питању карактеристика које треба да садржи најзначајнији медиј старе Грчке – говор. Платон је сматрао да се суштина говора састоји у саопштавању истине и да реторика и њени представници опште добро потчињавају личном, јер инсистирање на љепоти и вјештини, а не на истини и доброту, значе само стварање привида. Уважавајући логички и садржајни карактер говора, Платон истиче да је важно говорити истину по цијену љепоте, говорити праведно и корисно. Циљ васпитања су добри грађани, а то се може остварити једино кроз организовано, од стране државних институција, васпитање и то под руководством васпитача. Васпитач, за друштво веома значајна личност, циљеве може остваривати на основу пажљиво одабраних садржаја који ће развијати моралну и интелектуалну страну личности васпитаника.

Аристотел, иако Платонов ученик, није се сврставао на страну једне или друге струје по питању карактеристика говора, већ је посредовао између ова два супротстављена правца на тај начин што дефинише три важна аспекта говорништва и то:

- Етос, убједљивост говорника, која одражава његов карактер;
- Патос, способност говорника да кроз бесједу изазове емоционалне реакције слушаоца;
- Прагмата или логос, рационални, с циљем усмјерени садржај говора, који подразумева говорничка средства као што су силогизам, привидни силогизам, индукција итд.

Аристотел разликује три елемента говорног процеса и то: говорника, садржај говора и слушаоце, што би одговарало савременом схватању основних конструктивних елемената комуникационог процеса, који се састоји од пошиљаоца, поруке и примаоца. Осим елемената говорног процеса, Аристотел је указао и на значај гласовног изражавања говорника, стилских фигура, структурисања говора кроз уводни и закључни дио и тиме покренуо многе проблеме комуникативног процеса, које савремена комуникологија и данас разрађује.

Реторика је у Риму постала значајна у другом вијеку прије нове ере, гдје су је грчки филозофи и реторичари представили корисном за државу. Марко Фабије Квинтилијан је најзначајнији теоретичар реторике старог Рима и претеча савремене науке о педагошкој комуникацији. У Риму се образовао, а касније и сам основао веома цијењену реторску школу. У свом дјелу „Образовање говорника” изложио је теорију наставе и објединио дотадашње теоријске расправе о настави. Квинтилијан, попут Аристотела, поучаватељевом говору приписује, као обавезне елементе, моралне ставове и знања и осјећања, јер се са успјехом не може радити са веома различитим личностима, ако се нема довољно љубави за тај посао. Посебне захтјеве је ставио пред учитеље, јер они раде са разумним и моралним људима, који се само међусобно разликују по потенцијалима, па је потребно да учитељи наставу прилагоде тим разликама.

Многи Цицерона сматрају најзначајнијим римским реторичарем, који је кроз своје дјело „О беседнику” истакао да су таленат и вјежбање само неки од предуслова за формирање доброг говорника, поред широког општег образовања. Осим стилских својстава говорника, његов глас требало је да буде продоран, да посједује тјелесну снагу и друштвено прихватљиво понашање. Да би аудиторијум вјеровао говорнику, емоције су морале бити присутне у његовом говору, као и увјерење у сам садржај говора. Из овако сажето интерпретираних Цицеронових захтјева, које поставља пред говорника, запажамо да је и његовој теорији полазна основа било Аристотелово учење.

У раном средњем вијеку, док су се још увијек људи дијелили на хелене и варваре, античко говорништво било је презрено. У проповиједима је кориштен „обичан говор”, јер је религија намијењена „обичном народу”. Од говорника су се захтијевале сљедеће вјештине: убјеђивање, наговарање, образлагање и једноставност у изражавању. Задатак цркве, која у овом периоду бива економски најјачи феудални фактор, јесте да држи у покорности широке народне масе. Напоредо са учвршћивањем позиција хришћанства као религије, настала је потреба да се врате антич-

ке вриједности и да се античка реторика стави у службу нове хришћанске религије. С обзиром на то да се људи дијеле на хришћане и незнабошце, хеленистичка традиција добија на вриједности и у XI вијеку реторика добија привилегованији статус, јер је намијењена привилегованом staleжу. У средњем вијеку, црква у потпуности преузима организовани васпитно-образовни рад и у том процесу има задатак да припрема свештенички подмладак. Без обзира на то што је учење било усмјерено искључиво на црквену службу, значајан је и овај период за развој говорништва, самим тим што се реторика налази међу наставним предметима које изучавају бољи ученици у манастирским и катедралним школама и то као једну од „седам слободних вјештина”. У овом периоду развиле су се три основне врсте реторика и то: вјештина проповиједи, реторика стихова и правничка реторика, чиме се реторици даје привилеговани статус у оквиру хришћанске цркве.

Коначни повратак античким вриједностима дешава се у периоду када долази до опадања доминације цркве, а пораста науке и умјетности. Ренесанса, културно-историјска епоха, започиње крајем XIV вијека и представља концепцију усмјерену против схоластичког традиционализма. Најистакнутији мислиоци ренесансе су се залагали за повратак античким узорима, књижевности, умјетности, филозофији и, коначно, реторици. Педагошка мисао овог периода ношена је оптимизмом и хуманистичка реторика је у складу са потребама превазилажења крутости средњовјековног васпитања и образовања за онострани живот. Школа припрема за практични живот стварног човјека, према којем се одређује све. Схоластички апстракционизам се превазилази ренесансном реториком, као и хуманистичким окретањем ка човјеку и његовим потенцијалима. Реторика захтијева духовно богате и стилски одмјерене говорнице, јер у потпуности разумије значај језика и ријечи, као и потребе ренесансног племства. На овај начин у директну везу доводи филозофију и науку о језику. Реторика стиче веома значајно мјесто у систему образовања, позиционирајући се као универзитетска дисциплина.

Кроз историју, допринос подизању свијести о значају комуникације за развој човјека и друштва дали су многи правци и покрети, а најзначајнији су емпиризам, позитивизам, функционализам и бихевиоризам. За потребе овог рада, поменућемо неке од представника емпиризма, само илустрације ради колико су савремене идеје утемељене на сазнањима од прије четири-пет вјекова, без претензије да истакнемо или дезавуишемо остале поменуте правце или покрете.

Идеје енглеских емпириста, Бекона, Хобса, Лока, Барклија и Хјума, биле су прилично различите, али су веома значајне са становишта комуниколошке теорије, прије свега због бављења теоријом сазнања. Френсис Бекон све оне погрешне и илузорне појмове и представе које човјек скупља кроз искуство назива идолима. Да би се дошло до правог сазнања, човјек мора да се ослободи тих предрасуда које му онемогућавају да досегне право знање. Предрасуде дијели и назива на следећи начин: племена, пећине, трга и позоришта, а за проучавање комуникације најзначајније су нам предрасуде-идоли племена и трга. Беконова теорија идола предрасуда-заблуда је усмјеравајућег карактера за многа комуниколошка истраживања, а савремени теоретичари у идолима трга препознају функцију телевизије, јер су то у ствари предрасуде које настају у интеракцији са другим људима и у том процесу ”убичајена” значења ријечи доводе до проблема у комуникацији. Значења ријечи која се подразумевају, а не изражавају прецизно, дескриптивно оно што је разум хтио изразити, често доводе до неадекватног разумијевања, схватања и повратне информације. У дјелу Џона Лока ”Огледи о људском разуму” налазимо веома савремено виђење процеса комуникације, којим се и данас баве семиотичари и лингвисти, јер по њему човјек у ствари користи гласове да би формулисао и исказао своје идеје о стварима из чулног свијета уз употребу ријечи којима саопштава свом саговорнику с циљем да их он дешифрира у складу са идејама сопственог разума. Овим се поново враћамо на само значење ријечи које представља савремени проблем, јер различити људи различито дешифрирају и разумију различито формулисане и саопштене идеје. Допринос емпириста је дакако веома значајан, али ћемо се за потребе овога рада задржати на поменутих ставовима, и искористити их у сврху представљања улоге комуникације у медијима као суптилног проблема за васпитање и образовање дјеце, која су у процесу развоја и подложна су утицајима, без способности да их селективно прихватају.

ПОТРЕБА ЗА ПАРТНЕРСКОМ КОМУНИКАЦИЈОМ МЕДИЈА И ШКОЛЕ

Из овог кратког прегледа, како је сагледаван значај комуникације кроз историјске епохе, можемо препознати потребу човјека да знања која стиче и преноси буду што очигледнија и да тиме процес сазнања буде олакшан. ”Златно правило дидактике” или принцип очигледности је основно начело којег се морају придржавати и наставник и ученици у наставном процесу. Заснованост наставног процеса на активiranом што већем броју чула јесте најбољи пут ка једноставном стицању знања

које ће бити квалитетно, употребљиво и трајно. Бројна истраживања комуникације, која су спровођена у периоду ескалације поновног интересовања за комуникацију и "комуникационе канале" средином XX вијека, полазила су од теоријског становишта које комуникацију представља као убјеђивање, саговорнике као публику, а њихово понашање као ставове, који се мијењају у процесу комуникације. Неке од теорија које су настале у покушајима да се дефинише комуникација и да се процес људског општења прикаже одређеном шемом су теорије утицаја медија. Ове теорије су настале под утицајем критички оријентисане теорије медија, а за нас је најзначајнија међу њима Гербнерова теорија култивације. З. Томић за ову теорију каже: „Велика присутност телевизије у америчким домовима, према овом истраживању доприноси стварању симболичке стварности у којој одраста највећи број деце, омогућавајући приметно индуковање одређеног система вредности. Према његовом мишљењу, свет америчке телевизије који промовише насиље као легитиман однос према другима, представља у основи 'један зао свет'. „Ова теорија указује, без обзира на то гдје су географски лоцирана и дјеца и медији, на утицај телевизије као најраспрострањенијег медија, на васпитање и образовање најшире публике, тј. младих. Сама ријеч публика је у широкој употреби, без потребе да се конкретније одреди њено право значење. Природу и структуру публике одређују следећи елементи: мјесто, група, медиј, садржај и вријеме. Распрострањеност овог термина лежи у чињеници да је публика као друштвени феномен постојала још у античком периоду. Разлика између тадашње и данашње публике састоји се у томе што је прва била ограничена бројношћу, мјестом и временом, док је савремена публика ослобођена тих ограда. Публику данашњице карактеришу масовност, анонимност и пасивност. Термин публика се почео замјењивати терминима потрошачи и конзументи, што уноси додатни страх у све оне који јесу за то да се васпитно – образовни процес оплемени медијима и оним што они собом носе, али не и да се због тржишне логике учесници васпитно – образовног процеса претворе у манипулисану групацију чији се ставови мијењају под јаким притиском телевизије. На формирање вредносних система утичу све оне поруке које дјеца добијају "конзумирајући" телевизију и не/селективне информације. Најмасовнија публика јесте телевизијска и радио публика, јер је потенцијално чине сви они који посједују ове пријемнике. Социјална припадност и стил живота утичу на формирање става према медијима и порукама које се добијају тим путем, али је посебно забрињавајућа чињеница до које су дошли истраживачи у овој области, да однос према

медијима у великој мјери зависи од нивоа образовања. Стога, дјеца као конзументи, са недовољно изграђеним вредносним системом, емоционално, социјално, физички и психички незрели, представљају плодно тло за манипулацију од стране медија. Улога наставника је, између осталог, да код ученика формира критичко мишљење и адекватан вредносни систем. Ово не подразумијева да је наставник особа која индоктринира, с обзиром на то да је термин индоктринација изведен из латинског глагола *доцтринаре*, чије је основно значење подучавати. Индоктринирати, у овој ситуацији, значило би убјеђивати ученика/е да су увјерења и потребе које им се намећу њихова стварна увјерења. Међутим, развијање критичког мишљења код ученика оповргава ову могућност, јер сопственим сагледавањем и провјером добијене информације дјеца избегавају могућност да буду изманипулисана са било чије стране. Кроз адекватну комуникацију са ученицима, наставник води процес претварања потенцијалне манипулативне јавности у критичку јавност, чиме омогућава промјене у самој структури општења међу људима. Медијима се на тај начин онемогућава да кроз комуникацију од субјеката створе објекте у процесу комуницирања. У масовној комуникацији битну улогу имају медији, чији су задаци да информишу, забаве и/или убиједу у одређене тврдње. Дјеца – особе са развијеном критичком свијешћу, својим ставовима, очекивањима и интересовањима могу повратно утицати на медије да боље прилагоде и форму и садржај. Медији излазе у сусрет потребама своје публике, како оним које произилазе из основних активности човјека (политичке, културне, економске, научне) тако и онима које произилазе из основних функција масовних медија (информативна, рекреативна, коментаторска). Основне друштвене функције медија су: прикупљање и ширење информација, сврставање у прави контекст датих информација и на тај начин објашњавање појмова, појава и/или догађаја и преношење културне баштине са кољена на кољено. Последња наведена функција медија код нас изазива највећу пажњу, јер се тиме медији придружују родитељима, наставницима и осталим члановима друштвене заједнице који врше васпитне утицаје на младе. Прије свега телевизија има могућност да чува велики број записа и уз помоћ тога, сликом и ријечју поткријепи ставове које покушава да наметне публици. Са друге стране, осим живе ријечи, која врло често дјелује сувопарно, па самим тим и неувјерљиво, родитељи и наставници немају могућност да своја виђења ствари поткријепе ваљаним чињеницама. Наставни процес мора бити научно заснован и не треба сумњати у истинитост онога што се чује од наставника, али код ученика смо формирали критичку свијест...?

Ученици сада имају потребу да примијене и провјере своја сазнања! Телевизија самим тим постаје извор сазнања којем је лако вјеровати, јер активира више чула код својих конзумента, а оно што се истовремено види, чује, осјети и ”доживи», памти се неупоредиво дуже од онога што упознамо само једним чулом, макар долазило и од највећих ауторитета за које знамо да су научно потковани. Осим тога, учење на овај начин не прати никаква принуда, нема страха од одговарања, оцјена, могућег неуспјеха. Сазнајна улога за дјецу је веома важна: посредством медија она сазнају какав је свијет у коме живе, медији им пружају готове моделе понашања у лику ”позитиваца” и ”негативаца», бајке, које су се причале и читале пред спавање, визуелизовала је телевизија преко цртаних филмова, анимираних филмова, интерактивних игрица и сл. С обзиром на то да се дјеца сматрају најспецифичнијом ТВ публиком, правним уредбама се спецификују садржаји који ни/су за дјецу, те се њиховим поштовањем или непоштовањем утиче на психофизички раст и развој дјеце и то представља допринос друштва стварању стимулативног амбијента за ваљано, растерећено одрастање са мање стресних ситуација.

Међутим, филм се може користити и као веома адекватно наставно средство у образовне сврхе. Развој говора, стицање добрих говорних навика, вјештина слушања и многе друге комуникационе карактеристике могу се стицати у наставном процесу. Разлози за некориштење филма као наставног средства или кориштење у веома малој мјери, леже у недостатку адекватних образовних филмова, иако ти филмови не морају имати искључиво образовне циљеве, већ могу бити умјетнички, цртани или документарни. Методска неоспособљеност наставника за кориштење филма као наставног средства је још један од разлога да се филмови радо гледају код куће и то без циља, али не и у школи. Ова околност поткрепљује чињенице које наводе многи критичари школе као институције, када на прво мјесто стављају вербализам у настави. Кориштење различитих медија у наставном процесу обезбиједило би очигледност, већу пажњу ученика, богате естетске доживљаје итд.

ЗАКЉУЧАК

Комуникација и медији имају различите функције када су у питању васпитни утицаји. Неке од тих функција су планиране, а неке нису, неке имају директне посљедице, а ефекти других долазе до изражаја касније. У основи адекватног васпитања, налази се адекватна комуникација, а многа истраживања показују да данашња дјеца много више времена проводе комуницирајући са медијима, него са наставницима и ро-

дитељима. Развој свих домена личности у дјетињству је најинтензивнији, па се овом периоду и поклања највише пажње, у педагошко – психолошким наукама прије свега. Да ли је то довољно, да ли су дјеца искључиво под васпитним утицајима професионалаца из ових области или их као личности изграђује и остатак свијета? Проблем настаје у ситуацијама када се друштвена заједница, прије свега масовни медији и креатори презентованих садржаја, не ослањају на сазнања до којих је стигла наука, већ се руководе сопственим циљевима, било тржишним, економским, или неким другим. Од садржаја и односа у процесу комуникације коју медији остварују са одређеним категоријама људи, прије свега дјеце, зависи будућност сваког друштва, јер се посљедице вођења рачуна о психофизичком расту и развоју најмлађих могу сагледати тек онда када дјеца одрасту и преузму бригу о том истом друштву. ”Млади човек, наиме, не може просудити шта је алегорија, а шта није, већ оно што у то доба старости прими у себе остаје у њему тако чврсто да се више не може избрисати и не може променити. Зато треба настојати да оно што најпре чује буде заиста најлепше од свега што је испевано и да негује код њих врлину.” (Платон, 2002).

ЛИТЕРАТУРА

- Богданић, А. (1996) *Комуникологија – водећа парадигма*, Чигоја, Београд.
Васић, С. (2000) *Говор у разреду*, Пословни биро д. о. о., Београд.
Вилотијевић, М. (1999) *Дидактика I, II и III*, Учитељски факултет, Београд.
Влајки, Е. (1984) *Игре друштвеног комуницирања*, Младост, Београд.
Лиц, Е. (1983) *Култура и комуникација*, Просвета, Београд.
Мандић, Т. (2003) *Комуникологија – психологија комуникације*, Цлио, Београд.
Педагошки лексикон (1996) ЗУНС, Београд.
Платон (2002) *Држава*, БИГЗ, Београд.
Пленковић, М. (1992) *Основе комуникологије*, Загреб.
Стојковић, Б. (2002) *Идентитет и комуникација*, Чигоја, Београд.
Томић, З. (2003) *Комуникологија*, Чигоја, Београд.

Katarina TODOROVIĆ

COMMUNICATION AND MEDIA IN
FUNCTION OF EDUCATIONAL FACTORS

Summary

From the short overview, which represents insight in significance of communication through epochs, we can recognize human need to gain and transmit obvious knowledge which should make process of cognition easier. Historical overview of the practicing, understanding and researching of the communication in the process of education begins in Antic Greece, speeds over the period of middle age and period of humanism and renaissance to modern age and newest trends in area of communication and media in educational process. Appropriate communication is fundamental for appropriate education and a lot of researches shows that today's children spend more time communicating with media than in communication with its parents or teachers. Future of all societies depends of content and relations in process of communications, which media realizes with some categories of people, because the consequences of consideration about psychophysical development of the children could be seen when children grow up and take care about that society.

